

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 331-342.

Geliş Tarihi–Received Date: 28.02.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 28.04.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT:

İSBİCÂB'IN SİYASÎ, SOSYAL VE İLMÎ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

 10.53718/gttad.1444277

 ORHAN DOĞAN* - MURAT ERKOÇ**

ÖZ

Çalışmada, “Türkistan’da Müstakil Bir Kent: İsbicâb’ın Siyasî, Sosyal ve İlmi Hayatı (8.-10. Yüzyıl)” başlığı altında İsbicâb’ın coğrafi durumu dikkate alınarak Sâmânîler ve Karahanlılar dönemindeki siyasî, sosyal, iktisadi ve ilmi yaşamı ele alınmıştır. Günümüzde Kazakistan’ın güneyinde yer alan; Türkistan’da beşinci bölgede bulunan ve Şâş’ın kuzeyi ile Seyhun Nehri’nin sağ tarafında özellikle Seyhun Nehri’nin kollarından biri olan Aris Nehri üzerindeki İsbicâb, iç ve dış olmak üzere iki bölüme ayrılmış olup iç tarafında harabe olan Kuhandiz, ribat, sur, cami, hapishane ve valinin sarayı mevcuttur. İnşa edildiği yerin dağlara uzaklığı yaklaşık üç fersah olan kentin ismi üzerinde tarihçiler ve coğrafyacıların ihtilaf üzerinde oldukları görülmektedir. Farsça olan İsbicâb ismi ile meşhur olmasına rağmen bazı müellifler tarafından Arapça kökenli İsficab olarak zikredildiği gözlemlenmiştir. Bölgenin Arapların idaresine girmeye başlaması Selm b. Ziyad ve Kuteybe b. Müslim dönemi ile başlamasına rağmen Türkistan sahasının fide ve haraç yolu ile bağlanması bölgedeki kontrolün sağlanmasını engellemiştir. Nitekim Araplar, Kuteybe b. Müslim dönemindeki akımları neticesinde Şâş’ı ele geçirecek hâkimiyet sahasını İsbicâb’a kadar genişletmelerine rağmen bölge üzerindeki mücadeleler Abbâsî Halifesi Vâsik-Billâh (öl. 227/847) dönemine kadar devam etmiştir. Abbâsîler’den sonra Sâmânîler ve Karahanlıların idaresi altında bulunmasına rağmen müstakil bir durumda olan İsbicâb emirleri, Sâmânîlerin iç siyasetine müdahil olarak birtakım isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. İsbicâb’ı 8.-10. yüzyılda yöneten Karatekin ve Mût ailesinin Sâmânî emirleri ile yakınlık kurarak Sâmânîlerin iç siyasetinde belirgin bir şekilde rol oynamaları devletin üst kademelerinde görev almalarını sağlamıştır. Nitekim Doğu İslâm dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Horasan’ın idaresi Mansûr b. Karatekin’e tevcih edilmiştir. Bu durum, İsbicâb emirlerinin Mâverâünnehr ve Horasan sahasında siyasî açıdan büyük bir nüfus elde ettiklerini göstermektedir. Stratejik açıdan önemli bir yere sahip olan İsbicâb’ı ribat olarak tanıtan seyyahların Sâmânîler döneminde Mâverâünnehr’in doğusuna saldırılar düzenleyip Türklerin saldırılarını engellemek için şehirdeki bin yedi yüz tane ribata askerlerin yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Etnik yapısı Türk, Arap ve Farslardan oluşan İsbicâb’ın stratejik konumunun yanı sıra Mâverâünnehr’deki diğer şehirlere göre verimli topraklara sahip olması yüzünden tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasını sağlamıştır. Sokaklarda kurulan pazarlarda ihtiyaç duyulan birçok ürünlerin satışının yapılması yüzünden tüccarların ve gezginlerin toplanma merkezi olmasına dikkat çekilmiştir. İsbicâb pazarındaki bir çarşının aylık gelirinin yedi bin dirhem olduğu; fakirlere ekmek ve yiyecek dağıtmak için vakfedildiği tespit edilmiştir.

Çalışmada; Zerdüştlik, Budizm, Şamanizm ve Müslümanların bir arada yaşadığı İsbicâb’ın etnik yapısı ve dinî ritüellerinin izahı yapılmıştır. Ayrıca Sâmânîler dönemi ile birlikte ilmi ve kültürel yaşam noktasında önemli gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Nitekim edip, şair, fıkıh, hadis ve tefsir alanında ilim erbabına ev sahipliği yaptığı kıymetli bilgiler ihtiva eden eserlerin incelemesi yapılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İsbicâb, Mâverâünnehr, Şâş, Sâmânîler, Karahanlılar.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, E-Posta: odogan@ksu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9404-7752.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: murat.erkoc@hku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0640-6493.

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBÎCÂB'IN SİYASÎ, SOSYAL VE İLMÎ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

AN INDEPENDENT CITY IN TURKESTAN:

ISBÎCÂB'S POLITICAL, SOCIAL, AND SCHOLARLY LIFE (8TH-10TH CENTURY)

ABSTRACT

In the study, under the title “An Independent City in Turkestan: Political, Social and Scientific Life of Isbîcâb (8th/10th Century)”, the political, social, economic and scientific life of Isbîcâb during the Sâmanîds and Karakhanîds period was discussed, taking into account the geographical situation of Isbîcâb. Located in the south of Kazakhstan today; Isbîcâb, located in the fifth region in Turkestan and located north of Shash and on the right side of the Seyhun River, especially on the Aris River, one of the tributaries of the Seyhun River, is divided into two parts, internal and external, and there are Kuhandiz, ribat, rampart, mosque, prison and governor's palace, which are ruins on the inner side. It is seen that historians and geographers are in dispute over the name of the city, the distance of the place where it was built to the mountains is about three leagues. Although it is famous with its Persian name Isbîcâb, it has been observed that it is mentioned as Isficâb of Arabic origin by some authors. Although the region began to come under Arab rule with the period of Selm b. Ziyad and Kuteybe b. Muslim, the binding of the Turkestan area through ransom and tribute prevented the establishment of control in the region. As a matter of fact, although the Arabs captured Shash because of their raids during the Kuteybe b. Muslim period and expanded the area of dominance to Isbîcâb, the struggles over the region were led by the Abbâsîd Caliph Vasik-Billah (died. 227/847) continued until the period. After the Abbâsîds, the orders of Isbicab, which were in a separate state despite being under the administration of the Sâmanîds and Karakhanids, caused the emergence of some rebellions by interfering in the internal politics of the Sâmanîds. Karatekin and the Mût family, who ruled Isbîcâb in the 8th and 10th centuries, established close relations with the Sâmanîd emirs and played a prominent role in the internal politics of the Sâmanîds, enabling them to take office at the upper levels of the state. As a matter of fact, the administration of Khorasan, one of the important centers of the Eastern Islamic world, was assigned to Mansur b. Karatekin. This situation shows that the emirs of Isbîcâb gained a large political population in Transoxiana and Khorasan. It was observed that the travelers, who introduced Isbîcâb, which has a strategically important place, as ribat, organized attacks to the east of Transoxiana during the Sâmanîd period, and soldiers were stationed in one thousand seven hundred ribats in the city to prevent the attacks of the Turks. Isbîcâb, whose ethnic structure consists of Turks, Arabs and Persians, has enabled agricultural and animal husbandry activities to be carried out due to its strategic location and fertile lands compared to other cities in Transoxiana. It has been noted that the bazaars established in the streets were a gathering center for merchants and travelers because of the sale of many needed products. The monthly income of a bazaar in the Isbîcâb market was seven thousand dirhams and it was endowed to distribute bread and food to the poor.

In the study; The ethnic structure and religious rituals of Isbîcâb, where Zoroastrianism, Buddhism, Shamanism, and Muslims live together, are explained. In addition, it has been observed that significant developments took place in scientific and cultural life during the Sâmanîd period. As a matter of fact, it was revealed by examining the works containing valuable information that they hosted for scholars in the fields of literature, poets, Fiqh, hadith and hermeneutics.

Keywords: Isbîcâb, Transoxiana, Shash, Sâmanîds, Karakhanîds.

GİRİŞ

Türkistan'da beşinci bölgede bulunan İsbîcâb, Şâş'ın kuzeyi ve Seyhun Nehri'nin sağ tarafında özellikle Seyhun Nehri'nin kollarından biri olan Aris Nehri üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık olarak Benkes şehrinin 3/1'i kadar olan ve Şâş'a yirmi iki fersah uzaklıktaki İsbîcâb,¹ 95 derece altıda bir (tul) boylam, 39 derece 5 dakika (arz) enleminde. İstahrî, Şâş'ın Benkes'ten İsbîcâb'a olan uzaklığın dört,² Yâ'kübî iki merhale,³ Makdisî ise Ğarkerde üzerinden iki berid⁴ olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca İstahrî, İsbîcâb'ın Esbanîkes'e iki merhale uzaklıkta bulunduğunu belirtmiştir.⁵ Hamevî, Horasan ve Mâverâünnehr'deki en verimli akarsuların ve arazilerin burada olduğuna dikkat çekmiştir.⁶ Binaları kerpiçten inşa edilen ve iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılan İsbîcâb, düz araziye sahip olup şehrin iç tarafında harabe olan Kuhandiz, ribat, sur, cami, hapishane ve valinin sarayı mevcuttur. Şehrin inşa edildiği yerin dağlara uzaklığı yaklaşık üç fersahdır. Akarsuların, verimli toprakların ve ribatların bulunduğu dış tarafta ise dört tane kapı vardır. Bunlar: Babü Nevcekes, Babü Ferhaz, Babü Serakras ve

¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hamedânî, *Kitâbü'l-büldân*, thk. Yusuf el-Hâvî, Alîmû'l-Kutub, Beyrut 1996, s. 626.

² Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbâatü Beril, Leyden 1927, s. 345.

³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk Yâ'kübî, *Kitâbü Büldân*. thk. Muhammed Emin Dannâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2022, s. 126.

⁴ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekalim*, Mektebetü Metbulî, Kahire 1991, s. 342.

⁵ İstahrî, *age*, s. 346.

⁶ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâ'kübî b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, C. I, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, s. 179.

Babü Buhara'dır.⁷ Mâverâünnehr'de vergi vermekle yükümlü olan⁸ ve Fergana'nın son hududu İsbicâb'ın Karlukların ülkesine yakın olduğu; sınırlarının ise Mâverâünnehr içerisinde yer alan Şekaniyye'den Hint ülkesi ve Huttel sınırlarından Türk hududuna kadar uzandığı ifade edilmiştir.⁹ İsbicâb civarında bulunan yerleşim yerleri şöyledir: Bezahkes, Sübânikes, Tiraz, İtlağ, Şelci, Keder, Setkent, Şavğar, Sabran ve Vesic'tir.¹⁰

Tarihçiler ve coğrafyacılar, şehrin ismi üzerinde ihtilaf halindedir. Farsça olan İsbicâb ismi ile meşhur olmasına rağmen bazı müellifler tarafından Arapça kökenli İsficâb olarak zikredilmiştir. Türklerin bölgedeki nüfusundan dolayı Türkçe telaffuz edilmesine rağmen¹¹ Hz. Ömer dönemi ile birlikte Türkistan sahasında başlayan fetih hareketleri neticesinde Arap kültürünün tesiri altında kaldıkları görülmektedir. Horasan ve Mâverâünnehr'deki yerleşim yerlerinin Arapça olarak telaffuz edilmesi Sâmânîlerin idaresine kadar devam etmiştir. Sâmânîlerin Pers Rönesans'ından etkilenmesi yüzünden İran kültürünün Mâverâünnehr'e yerleşmeye başlaması, Farsçanın öne çıkmasını sağlamıştır.¹² Nitekim Sâmânî Emiri Nuh b. Esed'in İsbicâb'ın idaresini aldıktan sonra Farsçada İspicâb “اسپيجاب” olarak telaffuz edilen İsbicâb'ın kullanımı yaygınlaşmıştır. İbnü'l-Acemî, Mâverâünnehr'deki şehirlerin Acemlerin ülkesine yakın olmasından dolayı ba' (الباء) ile fa' (الفاء) harflerinin mübadele edildiğini söylemiştir.¹³ Ayrıca kaynaklarda İsticâb¹⁴ ve İsbîşâb¹⁵ şeklinde söylendiği noktasında kayıtlarda bulunmaktadır. Kâşgarlı Mahmûd ise Türk dilinde İsbicâb şehrinin Seyram olarak söylenildiğini belirtmiştir.¹⁶

Beyaz şehir / beyaz nehir olarak isimlendirilen İsbicâb'ın Farsçadaki karşılığı beyaz anlamında kullanılan Sefid Rived (سفید رود) / Sebîd Rived (سبید رود)'dir.¹⁷ Bunlar İsbicâb ya da İsficâb kelimesinin ilk hecelerini oluşturmaktadır. Kelimeyi istilah olarak incelediğimizde hemze, kesreli ya da fethalı olarak yazılmıştır. Ancak İslâm kaynaklarında Moğol istilasına kadar şehrin adı Farsça olup hemzesiz yazıldığı görülmektedir.¹⁸

Çalışmada İsbicâb'ın coğrafi durumu, 8.-10. yüzyılda Sâmânîler ve Karahanlılar dönemindeki siyasî, iktisadî, sosyal ve ilmi yaşamı Arapça kaynakların tasnifi yapılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Sâmânîler ve Karahanlılar Döneminde İsbicâb

Arapların Türkistan sahası ile olan ilk temasları 21/642 yılında Sâsânîler ile yapılan Nihavend Savaşından sonra başlamıştır.¹⁹ Ahnef b. Kays komutasında ilerleyen İslâm ordusu tarafından Horasan'ın büyük bir bölümünün ele geçirilmesi, Mâverâünnehr'de Türkler ile Arapları karşı karşıya getirmiştir.²⁰ Emevî Halifesi I. Yezid dönemine kadar Hârizm, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere Mâverâünnehr'in büyük bir bölümü fide ve haraç yolu ile Arapların kontrolüne geçmesine rağmen hilafet içerisinde yaşanan mücadeleler Türkistan sahasında nüfuslarını kaybetmelerine yol açmıştır.²¹ Emevîlerin Irakeyn (Küfe-Basra) valiliği yanında 78/697 yılında Horasan yönetiminde kendisine verilen Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin 86/705 yılında Horasan Valisi Mufaddâl b. Mühelleb'i azlettikten sonra yerine Kuteybe b. Müslim'i ataması Mâverâünnehr'e yapılan fetihlerin hızlanmasını sağlamıştır. Nitekim Araplar, Kuteybe dönemindeki fetihler neticesinde Şâş'ı da ele geçirerek hâkimiyet sahasını İsbicâb'a kadar genişletmişlerdir. Emevîlerin İsbicâb'daki hâkimiyeti 130/748 yılında gerçekleşen Abbâsî ihtilaline kadar devam etmiştir. Türklerin Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh (öl. 227/842) döneminden sonra yeniden itaat altına alınması, Halife Me'mûn (öl. 218/833) tarafından Semerkant valiliğine atanan Nûh b. Esed aracılığıyla gerçekleşmiştir. Tâhirîler ve Abbâsîler ile iyi geçinerek Sâmânîlerin

⁷ Ebû'l-Kasım Muhammed b. Havkal, *Suretü'l-Arz, Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât*, Beyrut 1992, s. 418; İstahrî, *age*, s. 333; Makdisî, *age*, s. 272-273; Ebû'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Sibhü'l-Âşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, C. IV, Matbâatü'l-Emiriyye, Kahire 1914, s. 441; Muhammed Abdülmun'im Hümeyrî, *er-Ravdü'l-Mî'tar fi Haberî'l-Aktar*, thk. İhsân Abbâs, Mektebetü'lübân, Beyrut 1984, s. 57.

⁸ Hamevî, *age*, C. I, s. 179.

⁹ İbn Havkal, *age*, s. 387, 418.

¹⁰ İbn Havkal, *age*, s. 418.

¹¹ Heniyye Behnûs Abdürrebî, “ed-Devrü Siyasî ve'l-Hadârî li Medineti İsbicâb Münzi'l-Asrî's-Sâmânî Hatta'l-Gâzevü'l-Meğulî”, *Müerrihü'l-Arabî* C. 27, 2019, s. 151.

¹² Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâmî fi Asya'l-Vüsta beyne'l-Feteyn el-Arab ve't-Türkî*, Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Ameti li'l-Kitâb, Kahire 1972, s. 172, 193.

¹³ Şehabeddîn Ahmed b. Ahmed el-Vefayî İbnü'l-Acemî, *Zeyl Lebi'l-Elbâb fi Tahri'l-Ensâb*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim Ali Nu'man, Merkez Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve Tahkik ve't-Turâs ve't-Tercüme, Yemen 2011, s. 63.

¹⁴ Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'l-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, C. XIV, thk. Rıdvan Mamu, Fadî el-Mağribî, Muhammed Mu'taz Kerîmeddîn, Dâru'r-Risâletü'l-Alemiyye, Dımaşk 2013, s. 69; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Tabakâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, C. XV, thk. Ömer Abdüsselâm ed-Tedmurî, Dâru'l-Kütübü'l-Arab, Beyrut 1991, s. 38.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbâatü Beril, Leyden 1889, s. 169.

¹⁶ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, C. I, Dâru'l-Hilâfeti'l-İlyâ, Basım Yeri Belirsiz 1914, s. 78.

¹⁷ Beyaz Nehir, Azerbaycan taraflarında bulunup Hamedan'a olan uzaklığı bir fersah uzaklıkta olup çıkış noktası Baresis üzerinden Cürcan Gölü'ne dökülmektedir. Hamevî, *age*, C. I, s. 172-173.

¹⁸ Abdürrebî, *age*, s. 154.

¹⁹ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, Müessesetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1987, s. 424.

²⁰ Yunus Akyürek “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehr'in Fethi,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22/1, Bursa 2013, s. 86.

²¹ Kurat, Akdes Nimet, “Kuteybe b. Müslim'in Hârizm ve Semerkant'ı Zabtı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* S. VI/V, Ankara 1948, s. 393.

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBİCÂB'IN SİYASİ, SOSYAL VE İLMİ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

Mâverâünnehr'deki hâkimiyetini sağlamlaştıran Nûh b. Esed,²² 224/839 yılında sulh akdine uymayarak isyan eden İsbicâb, Kasan, ve Evreşet'in yeniden itaat altına alınmasını sağlamıştır. Daha sonra şehirdeki güvenliği sağlamak için ekip biçilen bostanları ve üzüm bağlarını içerisine alan bir sur inşa etmiştir.²³

Tâhirîlerin idaresine 268/874 yılında son veren Yâ'küb b. Leys'in saldırılarını engellemek isteyen Halife Mu'temid-Alellah (öl. 279/892), Mâverâünnehr'deki bütün amillikleri bir ferman ile Nasr b. Ahmed'e vermiştir.²⁴ Tâhirîlerin son dönemine kadar valilik görevine devam eden Nasr b. Ahmed'in²⁵ 279/892 yılında vefatından sonra Sâ mânîler devletine siyasi ve kültürel açıdan en güzel dönemini yaşatan İsmâil b. Ahmed (279-295/892-907), İsbicâb'a 280/893 yılında sefer düzenleyerek Tiraz'a ve Fergana'nın doğusuna kadar uzanan Seyhun Nehri havzasında müstahkem bir sınır bölgesi oluşturmaya çalışmıştır.²⁶ Ancak Sâ mânî emirinin Türkistan sahasının doğusunda yaşayan putperest ve Müslüman olan Türklere yönelik akımlar gerçekleştirmesi İsbicâb'ı zor durumda bırakmıştır. Mâverâünnehr'in büyük bir bölümünün yeniden kontrol altına alınması için elli bin kişiden oluşan Sâ mânî birliklerini İsbicâb'a göndermiştir. Ancak Şaş Nehri'nde yaşanan taşkınlığın yanı sıra İsbicâb'ın şiddetli bir şekilde müdafaa edilmesi şehre ulaşmalarını engellemiştir.²⁷ Memlûk tarihçisi İbnü'd-Devâdârî, Şaş Nehri'ndeki sel baskınından dolayı İsbicâb, Faryâb ve Şaş halkının kaçarak hayatta kaldıklarına dikkat çekmiştir.²⁸

Mâverâünnehr'de müstakil bir durumda olan İsbicâb emirleri, Sâ mânîlerin iç siyasetine müdahil olarak birtakım isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. II. Nasr b. Ahmed'in babasının amcası İlyas b. İshak b. Ahmed b. Esed'in İsbicâb'taki Sâ mânî komutanlarından Muhammed b. el-Hüseyin b. Met'in desteğini alarak Fergana'da isyan çıkardığı görülmektedir. Kaynaklarda Muhammed b. Hüseyin'in İsbicâb ve Mâverâünnehr'in muhtelif bölgelerindeki Türklere karşı otuz bin kişilik büyük bir ordu hazırlayarak İlyas b. İshak'ın saflarına katıldığı belirtilmektedir. II. Nasr b. Ahmed, Semerkant halkının da desteğini alan İlyas b. İshak'ın 310/922-923 yılında Fergana'dan hareket ederek Buhara'ya yürüdüğü haberini alması üzerine Semerkant'ın dışına gönderdiği Ebû Amr Muhammed b. Esed komutasındaki iki bin beş yüz kişiden oluşan müfreze birliği, İlyas b. İshak'ı pusuya düşürmüştür. Karargâh kurmakla meşgul olduğu esnada müfreze birliğinin saldırmasından dolayı hezimete uğraması üzerine kendisi Fergana'ya, Muhammed b. Hüseyin ise İsbicâb'a oradan da Tiraz'a kaçmışlardır. Tiraz'ın ileri gelenlerinden biri tarafından yakalanan Muhammed b. Hüseyin, Buhara'da idam edilmiştir. Muhammed b. Hüseyin'in cesur bir kişi olduğu yönünde kayıtlar mevcuttur. İsyân öncesi satın aldığı develeri Bağdat'ı aldıktan sonra iade edeceğini söylemesi gözük olarak değerlendirilmiştir.²⁹

Emirliği döneminde yönetime karşı çıkan isyanlar ile uğraşmak durumunda kalan II. Nasr b. Ahmed'e karşı Buhara'daki Kuhandiz'e hapsedilen kardeşleri Ebû İshâk İbrahim, Ebû Salih Mansûr ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ, 318/930 yılında kaçarak İsbicâb'ın yönetimini elinde bulunduran ve Belh valisi olduğu belirtilen Emir Karatekin'in de desteğini alıp isyan çıkartmışlardır. Karatekin, II. Nasr b. Ahmed'in isyanın bastırılması için Belh'e gönderdiği askerler ile yapılan mücadeleyi kaybettikten sonra Sâ mânî emirine itaatini bildirmesi üzerine Belh valisi olarak yeniden atanmıştır. Karatekin, 320/932 yılında Gazne, Sicistan ve Herat arasında kalan Büst şehrinde³⁰ vefat etmiştir. Cenazesi İsbicâb'ta Karatekin ribatı olarak bilinen yere defnedilen Karatekin'in kendisine ait bir mezarın olmadığı; askerde olması gereken en önemli özelliğin bir yere gittiğinde ona engel teşkil etmeyecek bütün servetlere sahip olması gerektiğini söylediği ifade edilmiştir.³¹

İsbicâb halkının II. Nasr'ın oğlu I. Nûh döneminde de Sâ mânîlere karşı çıkan isyanlara destek verdiği görülmektedir. Horasan'da 335/946 yılında I. Nûh'un amcası İbrahim b. Ahmed'i destekleyerek ayaklanan Ebû Ali b. Muhtac, Nişâbur'a geldiğinde İsbicâb'ın idaresini elinde bulunduran ve Sâ mânî ordusunun önemli komutanlarından Mansûr b. Karatekin ile birlikte hareket etmek istemiştir. Ancak Ebû Ali'nin şüphesinden dolayı tutuklanan Mansûr b. Karatekin, kaynaklarda belirtilmeyen bir sebep üzerine serbest bırakıldıktan sonra Semerkant'ta bulunan Sâ mânî Emiri I. Nûh'un yanına giderek bağlılığını bildirmiştir.³² I. Nûh b. II. Nasr, 335/946

²² Aydın Usta, "Sâ mânîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 1995, s. 64.

²³ Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. VI, thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kadî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 59.

²⁴ Hamza b. Hasan İsfehânî, *Târihu Sinî Mülükü'l-Arz ve'l-Enbiya'*, Yayınevi Belirsiz, Beyrut Basım Tarihi Yok, s. 177; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. XXII, thk. Abdülmecid Terhîni, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 242; Mezâhereddîn Ebî Muhammed Mahmud b. Muhammed b. Ebû'l-Abbâs b. Arslan el-Hârizmî, *min Tarihi Hârizm*, thk. Mahmud Muhammed Halef, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 90; Narşahî, diğer müelliflerden farklı olarak Mâverâünnehr'e ait menşurun Halife Vâsık tarafından verildiğini ifade etmiştir. *Târihu Buhârâ*, çev. Emin Abdülmecid Bedevî, Nasrullah et-Tirazî, Dâru'l-Maârif, Kahire 1993, s. 112.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VI, s. 253; Narşahî, *age*, s. 112; Ebû Zeyd Veliyyüddîn İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, C. III, thk. Halil Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, s. 389.

²⁶ Abdürrebî, *agm*, s. 158-159.

²⁷ Abdürrebî, *agm*, s. 159; Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî. *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'u'l-Ğurer*, V, thk. Bernd Radkte, İsa el-Bâbi el-Halebî, Yayınevi ve Yeri Belirsiz 1982, s. 334.

²⁸ Devâdârî, *age*, s. 335.

²⁹ Ebû Said Abdülhay Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, çev. Afâf Seyyid Zeydân, Meclisü'l-A'lâmi li's-Sekâfet, Kahire 2006, s. 213; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 8.

³⁰ Büst şehri için bkz. Hamevî, *age*, C. I, s. 414-419.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 54-57; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 448-449.

³² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 212-213.

yılında Mansûr b. Karatekin'in yardımını alıp isyancılar ile yaptığı mücadeleyi kazanarak Buhara'da Sâmânî tahtına yeniden oturmuştur. Mansûr b. Karatekin'i ise Horasan valisi ve ordu komutanlığı görevine tevcih etmiştir.³³

Mansûr b. Karatekin, son seferini 339/950 yılında Büveyhîlerden Rükne'd-devle'nin idaresinde bulunan Rey ve Cibâl'e gerçekleştirerek bölgenin idaresinin Sâmânîlere geçmesini sağlamıştır.³⁴ Bu olaydan kısa süre sonra vefat eden Mansûr b. Karatekin, 340/951 yılında İsbîcâb'ta babasının yaptırdığı ribata defnedilmiştir. İsbîcâb emirinin alkole düşkün olduğunu belirten Iraklı tarihçiler, ölüm sebebini vefatından birkaç gün önce sürekli alkol tüketmesine bağlamışlardır. Ancak Horasanlı tarihçiler ise hastalıktan kaynaklı vefatının gerçekleştiğini ifade etmelerine rağmen şüpheyle yaklaşmışlardır.³⁵

İsbîcâb emirlerinin Sâmânîlerin iç siyasetinde rol oynamaları devletin üst kademelerinde görev almalarını sağlamıştır. Nitekim Doğu İslâm dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Horasan'ın idaresi Mansûr b. Karatekin'e tevcih edilmiştir. Bu durum, İsbîcâb emirlerinin Mâverâünnehr ve Horasan sahasında siyasi açıdan büyük bir nüfus elde ettiklerini göstermektedir.³⁶ İsbîcâb'ı ribat olarak tanıtan Makdisî, Sâmânîler döneminde Mâverâünnehr'in doğusuna saldırılar düzenleyip Türklerin saldırılarını engellemek için şehirdeki bin yedi yüz tane ribata askerlerin yerleştirildiğini söylemiştir. Devlet erkânının desteği alınarak yapılan ribatlardan bazıları şöyledir: Ribat-ı Nahşebîyyin, Ribat-ı Buhariyyin, Ribat-ı Semerkandîyyin ve Ribat-ı Karatekin'dir.³⁷ Barthold, aylık geliri yedi bin dirhem olan Ribat-ı Karatekin'in fakirlere ekmek ve yiyecek alınması için vakfedildiğini aktarmıştır.³⁸ Türkistan'daki ribatların büyük bir çoğunluğu Abbâsîler döneminde Müslüman olmayan Türklerin ülkelerine akınlar düzenlemek için M. 8.-9. yüzyılda inşa edilmesine rağmen İslamiyet'in İsbîcâb halkının genelinde kabul gördüğünü ifade etmemiz mümkün değildir. Mâverâünnehr'e yönelik fetihlerin yoğunlaştığı dönemde ilk ribatın Horasan'da Hârûnürreşid'in veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî (öl. 187/803) tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Abbâsîler döneminde İsbîcâb dışında Buhara'da ribatları ile öne çıkmıştır. Şehir'deki ribatların sayısının bin civarında olduğu kaydedilmiştir.³⁹ İsbîcâb'ın Sâmânîlere olan bağlılığı Satuk Buğra Han Mâverâünnehr'in idaresini alana kadar devam etmiştir.

Hudutları Tanrı Dağı'nın kuzeyi ve güneyine (Türkistan'ın doğusu) kadar uzanan Karahanlılar, Sâmânîlerin Mâverâünnehr'deki etkisinin azalmaya başladığı dönemde Türkistan'daki sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Karahanlıların Mâverâünnehr'i ilk ele geçiren hükümdarı olarak kabul edilen Hârûn Buğra Han, Sâmânîlerde yaşanan iç karışıklıklardan istifade edip yönetime muhalif olan komutanlarında desteğini alarak 380/990 yılında İsbîcâb'a girmiştir. Herhangi bir mukavemete uğramayan Hârûn Buğra Han, şehrin kapısından içeriye girdiği zaman hediyeler ile karşılanmıştır.⁴⁰ Gerdîzî, Hârûn Buğra Han'ın İsbîcâb'ı ele geçirmesinden sonra Horasan'da 10. yüzyılda Sâmânîlere bağlı olup valilik görevinde bulunan Simcûrî⁴¹ ailesinden olan Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan Simcûrî'nin II. Nûh b. Mansûr'a karşı Horasan ve Mâverâünnehr'in paylaşılması için ona mektup yazarak yakınlık kurmaya çalıştığını ifade etmiştir.⁴²

Karahanlılar ile Sâmânîler arasında yaşanan mücadelelerde mühim rol oynayan İsbîcâb'ın yönetimini elinde bulunduran aileye mensup olan Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin b. Mût el-İsbîcâbî, 387/997 yılında Abdullah b. Uzeyr'in desteğini alarak II. Nûh b. Mansûr'a karşı ayaklanmıştır. Karahanlıların Mâverâünnehr hükümdarı İlik Nasr'ın yardım vaadine kapılan Ebû Mansûr el-İsbîcâbî, Semerkant üzerine yürümesine rağmen İlik Nasr tarafından oğlu Mansûr b. Aziz ile birlikte tevkiif edilmiştir.⁴³ Böylece İsbîcâb ailesinin Sâmânî devletine karşı gerçekleştirdiği ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İlik Nasr, 389/999 yılında Buhara'yı ele geçirdikten sonra Mâverâünnehr'in idaresini alarak İsbîcâb'ı Karahanlılara bağlamıştır. 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Karahanlılar da üç şehir öne çıkmıştır. Bunlar: İsbîcâb, Tiraz ve Fergana'dır. Sonuç olarak Emevîler dönemi ile birlikte Arapların idaresinde bulunan İsbîcâb, Sâmânî Devleti'ne tabi olmasına rağmen müstakil bir durumda olup Karatekin ve Mût ailesi tarafından yönetilmiştir. İsbîcâb, stratejik konumunu Hârizmşahların Karahanlıların Mâverâünnehr'deki idaresine son vermesine kadar devam ettirmiştir.⁴⁴

³³ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 214; Erdoğan Merçil, "Karatekin Ailesi", X. Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi, Ankara 1991, s. 1072.

³⁴ İbnü'l-Cezvî, *age*, C. XVII, s. 273.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 238.

³⁶ Abdürrebî, *agm*, s. 163.

³⁷ Makdisî, *age*, s. 273.

³⁸ Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 190.

³⁹ Şevki Dayf, *mine'l-Maşrik ve'l-Mağrib Buhus fi'l-Edeb*, Dârü'l-Mısriyyeti'l-Benâniyye, Kahire 1998, s. 64-65; Abdürrebî, *agm*, s. 165.

⁴⁰ Reşat Genç, "Hârûn Buğra Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 257; Abdürrebî, *agm*, s. 168.

⁴¹ Simcûrî ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Simcûrîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 210-211.

⁴² Gerdîzî, *age*, s. 232-233.

⁴³ Gerdîzî, *age*, s. 232; Barthold, *age*, s. 284.

⁴⁴ Abdürrebî, *agm*, s. 172-173, 180.

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBİCÂB'IN SİYASİ, SOSYAL VE İLMİ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

2. İsbicâb'ta Sosyal, İktisadi ve İلمي Yaşam

2.1. Sosyal Durumu

İsbicâb'ın etnik yapısı Türk, Fars ve Araplardan oluşmaktadır. Mâverâünnehr'e 6. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Türkler, göç ettikleri yerlere kültürel özelliklerini götürdüklerinden dolayı Çin ve İran kültürünü de etkilemişlerdir.⁴⁵ Peçenek, Dokuz Oğuz, Kırgız ve Karluklar, Hârizm'den İsbicâb'a kadar olan geniş bir sahaya yayıldıklarından dolayı İsbicâb, Uşrusene, Fergana, Huttel, Şâs ve Semerkant'ın ana unsurunu oluşturmuşlardır. Türklerin nüfus açısından öne çıkmalarını sağlayan önemli etkenlerden biri ticaretle uğraşmalarıdır.⁴⁶ Sâmanîler döneminde İslâm dinini kabul eden Oğuz ve Karluklar, buldukları bölgeleri terk ederek sınırların korunması için İsbicâb'ın batı ve güney batısındaki Fârâb'a bağlı olan Sütken'teki geniş meraların bulunduğu yere göç etmişlerdir.⁴⁷ İstahrî, Kazvinî ve Hamevî, Oğuzların Hârizm hududundan İsbicâb'a, Karlukların ise İsbicâb'tan Fergana'ya kadar olan sahayı mesken tuttuklarını belirtmişlerdir.⁴⁸ Böylece İsbicâb, ticari ve siyasi olayların yaşandığı bir merkez haline dönüşmüştür.

İsbicâb'ta Türkler dışında yaşayan unsurlardan biri olan ve Sâsânî hükümdarı Kısra Enûşirvân I. Hüsrev b. Kubâd (öl. 579) döneminde Mâverâünnehr'e yerleşmeye başlayan Farslardır. Fergana'ya yerleştirilen Farsların Türkler ile birlikte nüfusun büyük bir bölümünü oluşturdukları yer ise Buhara'dır. Ancak Enûşirvân'ın Mâverâünnehr'de takip ettiği politika neticesinde yaşanan mücadeleler, Farsların siyasi ve iktisadi hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.⁴⁹ Mâverâünnehr'e yerleşmeleri İslâmî fetih hareketleri ile birlikte gerçekleşen Araplar ise Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği esnasında Fergana ve Şâş hududuna kadar olan sahaları mesken tutmuşlardır. Bu durum Arapların Şâş'a tabi olan İsbicâb'a yerleştikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁵⁰

İsbicâb'ın sosyal tabakasını incelediğimizde üst sınıf, İsbicâb emiri ve yönetici aileden oluşmaktadır. Üst sınıftan sonra nüfusun ileri gelenleri olan ve tarım arazilerine sahip emirler gelmektedir. Emirlerin toprak mülklerine sahip olması mahalli emirler arasında güçlü olmalarını sağlamıştır. Orta tabakada da tüccarların yer aldıklarını görmekteyiz. Tüccarlar, muhtelif ülkeler ile yapılan ticari ilişkiler neticesinde servet sahibi olduklarından dolayı İsbicâb'ta önemli bir konum elde etmişlerdir. Tüccarların yanı sıra İsbicâb'ın iktisadi yaşamında mühim rol oynayan ve nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan halk tabakasında ise zanaatkarlar ve çiftçiler yer almıştır. Makdisî'ye göre silah, kılıç, demir ve bakır üretimi yapan zanaatkarlar,⁵¹ silahların Mâverâünnehr'in muhtelif bölgelerine ihracatının yapılmasını sağlamışlardır. Kaynaklarda Mâverâünnehr'de silah üretim merkezinin Fergana ve Şâş olduğu ifade edilmektedir.⁵²

Sonuç olarak İsbicâb'ın sosyal tabakası farklı gruplara ayrılmasına rağmen nüfusunun kalabalık olmadığı görülmektedir. Ayrıca diğer bölgelere nazaran Mâverâünnehr'in genelinde muhtelif maden, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapılması, halkın yaşam standartını yükseltmiştir.⁵³

2.2. İktisadi ve İلمي Yaşam

İslâm müellifleri, İsbicâb'ın muhtelif akarsulara ve verimli bostanlara sahip olması yüzünden zirai ve hayvancılık noktasında öne çıkması hususunda mutabıktırlar.⁵⁴ Hudûdü'l-âlem müellifi ve İstahrî'nin İsbicâb'ta çok sayıda köyün olduğu yönünde verdikleri bilgileri dikkate aldığımızda halkın sebze ve meyve yetiştiriciliği yaparak geçimlerini sağladıklarını söyleyebiliriz.⁵⁵ Ayrıca köylerde çok sayıda koyun ve keçi yetiştirilmesinden dolayı çobanlığın bir meslek olarak yapıldığı da belirtilmektedir.⁵⁶ İsbicâb'ın sanayi alanında takı işçiliği, demircilik, bakırcılık ve cam üretiminin yanı sıra daha çok seramik noktasında öne çıktığı görülmektedir.

İsbicâb'ı ticari açıdan incelediğimizde sokaklarda kurulan pazarlarda ihtiyaç duyulan ticari ürünlerin satışı yapılmıştır. Nitekim İstahrî eserinde, "اسواق مشحونة" ifadesini kullanarak pazarlardaki bolluğa dikkat çekmiştir.⁵⁷ İsbicâb pazarındaki bir çarşının aylık gelirinin yedi bin dirhem olduğu; fakirlere ekmek ve yiyecek dağıtmak için

⁴⁵ Tânk Ahmed Şems, *Târîhu't-Tasavvufi Vüstâ Asya*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut 2016, s. 47.

⁴⁶ Nazâr Abdülmuhsîn Dağır, "Melâmihi Mine'l-Hayâtî'l-İçtimaiyye fi Mâverâünnehr hatta Ahdî Devletü Sâmanîyye", *Mecelletü Merkezi Dirasetü'l-Küfe* 13, 2009, s. 106.

⁴⁷ Barthold, *age*, s. 191; Abdürrebî, *agm*, s. 184.

⁴⁸ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvinî, *Âsârü'l-bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sâdir, Beyrut 1960, s. 558; İstahrî, *age*, s. 290; Hamevî, *age*, C. V, s. 46.

⁴⁹ Dağır, *agm*, s. 107.

⁵⁰ Abdürrebî, *agm*, s. 185.

⁵¹ Makdisî, *age*, s. 325.

⁵² Dağır, *agm*, s. 110-111; Abdürrebî, *agm*, s. 186.

⁵³ Abdürrebî, *agm*, s. 187.

⁵⁴ İstahrî, *age*, s. 333; Hümevî, *age*, s. 56.

⁵⁵ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Maşrik ve ila'l-Mağrib*, Dâru's-Sekafiyye, Kahire 1999, s. 91; İstahrî, *age*, s. 333.

⁵⁶ Anonim, *age*, s. 91.

⁵⁷ İstahrî, *age*, s. 333.

vakfedildiği kaydedilmiştir.⁵⁸ Hudûdü'l-âlem müellifine göre tüccarların ve gezginlerin toplanma merkezi olan İsbicâb'ta⁵⁹ yer alan pazarlardan en meşhur olanı pamuk dokuması olarakta bilinen Kerabîs'tir.⁶⁰

İslâmiyet'ten önce Mâverâünnehr'in genelinde Zerdüştilik, Budizm, Şamanizm ve Konfüçyanizm dinleri yayılmıştır.⁶¹ Ancak İsbicâb şehri Budizm ve Hristiyanlığın merkezlerinden biri olmasına rağmen Konfüçyanizm dininin bölge üzerindeki tesiri hususunda bir kayıt tespit edilememiştir. Yaptığımız incelemeler neticesinde halkın Budist ve Şaman olduklarından dolayı dinî ritüellerini devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca Hristiyan misyonerler tarihin erken dönemlerden beri faaliyetlerini burada yürütmüşlerdir.⁶²

Mâverâünnehr'de ilmi hayatın merkezi noktasında mühim rol oynayan İsbicâb'taki ribatlar, çok sayıda ilim adamının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Çalışmamızda 10. yüzyıla kadar olan süreci ele aldığımız İsbicâb'ta edip ve kur'an okuyucularından öne çıkan Ebû'l-Hasan Ali b. Mansûr b. Abdullah b. Ahmed el-İsbicâbî'dir. Hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız Ebû'l-Hasan el-İsbicâbî, 380/990 yılında vefat etmiştir. Diğeri ise Mâverâünnehr'in önde gelen fakihlerinden Talib b. el-Kasım'dır. Hamevî eserinde, hayatı ve vefatı hakkında bir kayıt zikretmemiştir.⁶³ İsbicâb halkından olup Hanefî mezhebinin müfessirlerinden ve fakihlerinden biri olan Ahmed b. Mansûr Ebû Nasr el-İsbicâbî, Hanefî mezhebinin esaslarına göre fetva vermek için Semerkant'a yerleşmiştir. Hayatını dinî ilimler üzerine vakfeden Ebû Nasr el-İsbicâbî'nin vefatından sonra bulunan sandukasından çok sayıda fetvalar bulunmuştur. Kaynaklarda vefatı hakkında bir kayıt bulunmaktadır.⁶⁴

İslâm dininin muhtelif köy ve şehirlere yayılmasında mühim rol oynayan İsbicâb'taki ulemalar genel olarak Hanefî mezhebine mensup olduklarından dolayı halk tarafından desteklenmiştir. Sâ mânîler döneminde müslümanlar ekseriyetle Hanefî mezhebine mensup olmalarına rağmen Şafii mezhebi de kabul görmüştür.⁶⁵

SONUÇ

Emevilerin Horasan ve Irakeyn Valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin 86/705 yılında Kuteybe b. Müslim'i atamasından sonra Mâverâünnehr'e yönelik gerçekleştirilen fetihlerin hızlanması neticesinde Şâş'ın ele geçirilmesi, İsbicâb'ın doğrudan Arapların idaresi altına girmesine yol açmıştır. Emevilerden sonra hilafet yönetimini ele geçiren Abbâsîler döneminde Türkistan sahasında başlayan isyan hareketleri, Sâ mânîler'in Mâverâünnehr'e egemen olmasına kadar devam etmiştir. Müstakil bir durumda olup Karatekin ve Mût ailesi tarafından yönetilen İsbicâb'ın sahip olduğu stratejik konumundan dolayı Sâ mânîler ve Karahanlılar arasındaki mücadelelerde mühim rol oynaması, hudutları Türkistan'ın doğusuna kadar uzanan Karahanlıların hükümdarı Harun Buğra Han tarafından 380/990 yılında ele geçirilmesine sebep olduğu tespit edilmiştir. Böylece İsbicâb, 11. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Karahanlılarda öne çıkan üç şehirden biri haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkistan'da beşinci bölgede yer alan İsbicâb'ın etnik yapısı Türk, Arap ve Farslardan oluşmaktadır. 6. yüzyılda Mâverâünnehr'e yerleşmeye başlayan Türk kabilelerinden Oğuzlar, Hârizm hududundan İsbicâb'a, Karluklar ise İsbicâb'tan Fergana'ya kadar yayılmışlardır. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde İsbicâb'ın nüfus alandan kalabalık olmadıkları anlaşılmıştır. İsbicâb'ın öne çıkmasını sağlayan önemli etkenlerden biri verimli arazilere ve akarsulara sahip olmasıdır. Çok sayıda köyün olduğu belirtildiği şehirde tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapılmıştır. Bin yedi yüz tane ribatın olduğu İsbicâb, sanayi alanında ise bakır, cam, demir işçiliği ve seramik üretimleri ile öne çıktığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ANONİM, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Maşrik ve İla'l-Mağrib*, Dâru's-Sekafiyye, Kahire 1999.

ABDÛ'R-REBÎ, Heniyye Behnûs, "ed-Devrû Siyasi ve'l-Hadâri lî Medinetî İsbicâb münzî'l-Asrî's-Sâ mânî Hatta'l-Ğazvü'l-Meğulî", *Müerrihü'l-Arabî*, C. 27, 2019, ss. 145-207.

AKYÜREK, Yunus, "Emeviler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehr'in Fethi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, ss. 85-115.

⁵⁸ Makdisî, *age*, s. 273; Barthold, *age*, s. 190.

⁵⁹ Anonim, *age*, s. 91.

⁶⁰ Makdisî, *age*, s. 272; Abdürrebî, *agm*, s. 189.

⁶¹ Şems, *age*, s. 47.

⁶² Abdürrebî, *agm*, s. 191.

⁶³ Hamevî, *age*, C. I, s. 180, C. II, s. 81; Abdürrebî, *agm*, s. 191.

⁶⁴ Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî, *el-Cevâhirü'l-Muhyiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, C. I, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Hicr, Kahire 1993, s. 335-336.

⁶⁵ Aydın Usta, Sâ mânîler Devleti'nin Siyasi ve Kültürel Tarihi, (İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 313; Abdürrebî, *agm*, s. 194.

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBÎCÂB'IN SİYASİ, SOSYAL VE İLMÎ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

BELÂZÛRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân*, Müessesetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1987.

DAĞIR, Nazâr Abdülmuhîn, "Melâmihü mine'l-Hayâtî'l-İçtimaiyye fi Mâverâünnehr Hatta Ahdî Devletü Sâmanîyye", *Mecelletü Merkezi Dirasetü'l-Küfe*, C. 13, Küfe 2009, ss.101-131.

DAYF, Şevki, *mine'l-Maşrik ve'l-Mağrib Buhus fi'l-Edeb*, Dâru'l-Mısıriyyeti'l-Benânîyye, Kahire 1998.

GERDÎZÎ, Ebû Saîd Abdülhay, *Zeynü'l-Ahbâr*, çev. Afâf Seyyid Zeydân, Meclisü'l-A'lâmi li's-Sekâfet, Kahire 2006.

GENÇ, Reşat, "Hârûn Buğra Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 257-258.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Fersah", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 412.

HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâ'kût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977.

HÂRİZMÎ, Mezâhereddîn Ebî Muhammed Mahmud b. Muhammed b. Ebû'l-Abbâs b. Arslan, *mîn Târîhi Hârizm*, thk. Mahmud Muhammed Halef, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

HÜMEYRÎ, Muhammed Abdülmun'im Hümeyrî, *er-Ravdü'l-Mî'tar fi Haberî'l-Aktar*, thk. İhsân Abbâs, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1984.

İBN HAVKAL, Ebû'l-Kasım Muhammed, *Suretü'l-Arz*, Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, Beyrut 1992.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2000.

İBN HURDAZBÎH, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbâatü Berîl, Leyden 1889.

İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Ğurer*, thk. Bernd Radkte, İsa el-Bâbi el-Halebî, Kahire 1982.

İBNÜ'L-ACEMÎ, Şehabeddîn Ahmed b. Ahmed el-Vefayî, *Zeyl Lebî'l-Elbâb fi Tahrî'l-Ensâb*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salîm Ali Nu'man, Merkez Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve Tahkik ve't-Turâs ve't-Tercüme, Yemen 2011.

İBNÜ'L-CEZVÎ, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, thk. Rıdvan Mamu, Fadî el-Mağribî, Muhammed Mu'taz Kerimeddîn, Dâru'r-Risâletü'l-Alemiyye, Dimaşk 2013.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kadî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hamedânî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf el-Hâvî, Alîmü'l-Kutub, Beyrut 1996.

İSFEHÂNÎ, Hamza b. Hasan, *Târîhü Sinî Mülûkü'l-Arz ve'l-Enbiya'*, Yayınevi Belirsiz, Beyrut Basım Tarihi Yok.

İSTAHRÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbâatü Berîl, Leyden 1927.

KALKAŞENDÎ, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Sibhü'l-Âşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Matbâatü'l-Emiriyye, Kahire 1914.

KÂŞGARLI MAHMÛD, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Dâru'l-Hilâfeti'l-İlyâ, Basım Yeri Belirsiz 1914.

KAZVÎNÎ, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sâdır, Beyrut 1960.

KURAT, Akdes Nimet, "Kuteybe b. Müslim'in Hârizm ve Semerkant'ı Zabtı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 5, Ankara 1948, ss. 385-430.

KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Hicr, Kahire 1993.

MAHMÛD, Hasan Ahmed, *el-İslâmi fi Asya'l-Vüsta beyne'l-Fetheyn el-Arab ve't-Türki*, Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Ameti li'l-Kitâb, Kahire 1972.

MAKDİSÎ, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekalîm*, Mektebetü Metbulî, Kahire 1991.

MERÇİL, Erdoğan, "Karategin Ailesi", *X. Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi*, Ankara 1991, ss. 1069-1074.

MERÇİL, Erdoğan, "Simcûrîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 210-211.

MÜENNES, Hüseyin, *Atlas Târihü'l-İslâm*, Kahire, ez-Zehra' li'l-Alami'l-Arabiyye, Kahire 1987.

NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ, *Târihu Buhârâ*, çev. Emin Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah et-Tirazî, Dâru'l-Maârif, Kahire 1993.

NÜVEYRÎ, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk. Abdülmecid Terhinî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

ŞEMS, Târık Ahmed, *Târihu't-Tasavvuf fî Vüstâ Asya*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut 2016.

USTA, Aydın, "Sâmânîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 64-68.

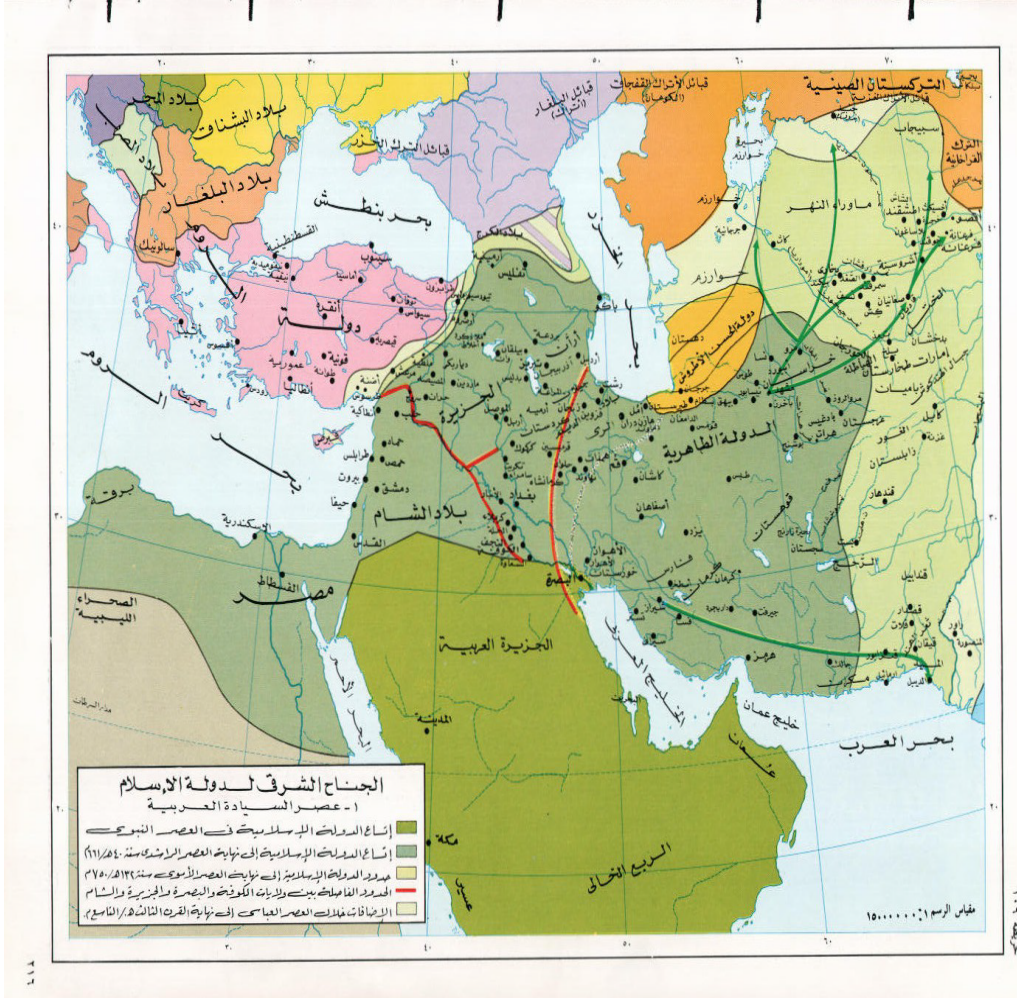
USTA, Aydın, *Sâmânîler Devleti'nin Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

YÂ'KÛBÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk, *Kitâbü Büldân*, thk. Muhammed Emin Dannâvi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2022.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Tabakâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm ed-Tedmurî, Dâru'l-Kütübi'l-Arab, Beyrut 1991.

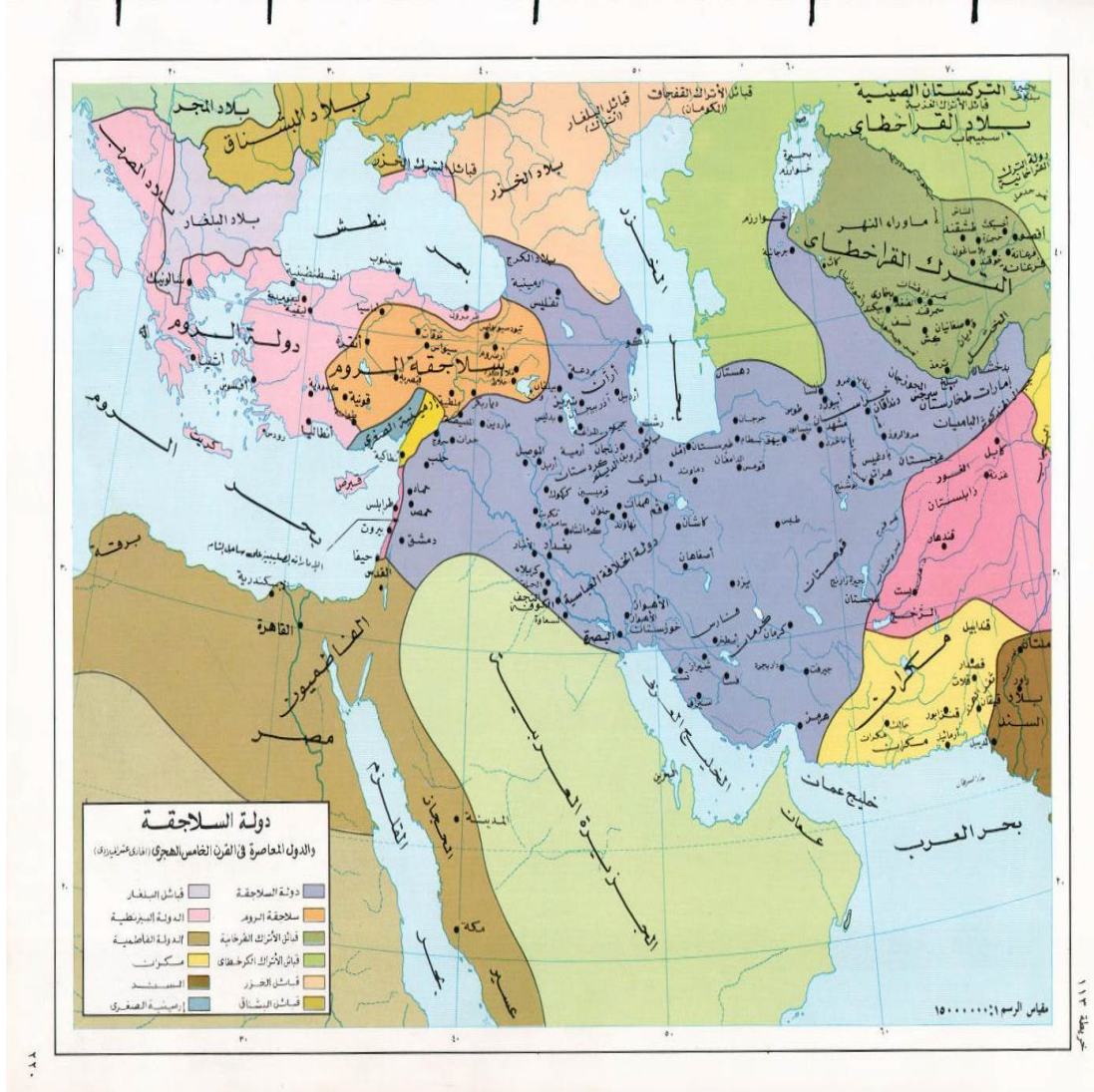
TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBİCÂB'IN SİYASİ, SOSYAL VE İLMİ HAYATI (8-10. YÜZYIL)

EKLER

Ek 1: İsbicâb Bölgesi⁶⁶

⁶⁶ Hüseyin Müennes, *Atlas Târîhü'l-İslâm, ez-Zehra' li'l-Alami'l-Arabiyye*, Kahire 1987, s. 220.

Ek 2: Arap İslam Devleti'nin egemenliğinde olan bölgeleri gösteren harita⁶⁷

⁶⁷ Müennes, age, s. 216.

TÜRKİSTAN'DA MÜSTAKİL BİR KENT: İSBÎCÂB'IN SİYASİ, SOSYAL VE İLMÎ HAYATI (8.-10. YÜZYIL)

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>